

THE ARCHETYPAL MUSIC PSYCHOTHERAPY AS A DISCOURSE OF MUSIC AND PSYCHOLOGY

ARCHETYPÁLNÍ HUDEBNÍ PSYCHOTERAPIE JAKO DISKURZ HUDBY A PSYCHOLOGIE

PhDr. David Kozel, Ph.D.

Katedra hudební výchovy, Pedagogická fakulta, Ostravská univerzita, Česká republika

ABSTRACT

The paper deals with a role of music within analytical psychology by Carl Gustav Jung and next Jungian tradition. Attention is focused on music psychotherapy. The selected musical psychotherapeutic approaches are described. The Archetypal Music Psychotherapy by Joel Kroecker is analysed in more detail.

Key words: archetype, psychotherapy, music, analytical psychology, Joel Kroecker

ABSTRAKT

Příspěvek se zabývá rolí hudby v analytické psychologii Carla Gustava Junga a jungiánské tradici. Pozornost je věnována hudební psychoterapii. Popsány jsou vybrané hudebně psychoterapeutické přístupy. Podrobněji je analyzována archetypální hudební psychoterapie Joela Krokera.

Klíčová slova: archetyp, psychoterapie, hudba, analytická psychologie, Joel Kroecker

ÚVOD

Analytická psychologie Carla Gustava Junga (1875–1961) vychází z konceptu kolektivního nevědomí, jehož ústředními obsahy jsou archetypy jako nevědomé dominanty psyché.¹ Celé Jungovo dílo (a přirozeně bohatá jungiánská a postjungiánská tradice myšlení) spatřuje důležitý moment lidské kreativity, invence a naplňování naší existence smyslem v umění – prostřednictvím jeho kontinuálního utváření a přijímání lidstvem (viz např. Neumann, 1959; Durand, 1989; Storr, 1997; Mayo, 1995; Rowland, 2008; Ashton a Bloch, 2010; Van der Berk, 2012). V umění lze totiž spatřovat (kromě snového materiálu, mytologie, náboženských projevů a rituálů ad.) projev kreativní potence kolektivního nevědomí skrze vyjevování archetypálních symbolů. Přítomnost archetypální symboliky v uměleckých dílech na nás působí mj. prostřednictvím zážitku numinozity, přitahující totalitu naší osobnosti směrem k dialogu vědomého já a bytostného Já, tedy dialogicky pojaté jednoty vědomé a nevědomé části psyché (srov.

¹ V textu nedefinuji pojmy a termíny jungiánské odborné literatury, odkazuji na jejich zažitě významy např. v následujících titulech: Jung, 1997; Müller & Müller, 2006.

Kozel, 2018). Utváření vztahu vědomého já a osobního a kolektivního nevědomí se uskutečňuje celoživotním procesem individuace. „Umění je schopno esteticky a úplně ztvárňovat kolektivní vzory a pojetí a dokáže zrcadlit nevědomou kolektivní situaci i proudění opačná ke kolektivnímu nevědomí (Rafalski, 2006, s. 437).“ Edward E. Edinger v této souvislosti uvádí: „Symboly jsou spontánními plody archetypické psyché. Člověk nemůže symbol vytvořit, pouze objevit, Symboly jsou nositeli psychické energie, proto je naprosto namístě považovat je za cosi živého (2006, s. 104).“

Jedním z příznačných projevů člověka moderní doby (což ve svém díle Jung opakovaně zdůrazňoval) je nezdravé odcizení a odtržení od kolektivních nevědomých obsahů, se kterými jsme vlivem přílišné racionalizace, hybris osamocené vědomí moderní doby, zpřetrhání vazeb s tradicí ve společenské a kulturní oblasti, zmateného negování náboženského života a duchovní roviny světa, přestali vést tvořivý dialog. Je to právě umění, jehož prostřednictvím lze opětovně navázat hojivý kontakt s nevědomými symbolickými obsahy a přivést do stavu rovnováhy naši psyché. V umění nejde o přímý projev archetypů, ale o kulturně a individuálně utvářené projevy člověka (archetyp v umění je chápán Jungem jako kulturní konfigurace). Analytická psychologie ústila svými výstupy do psychoterapeutické praxe. Bylo proto zcela přirozené, že uvedené aplikační výstupy jungiánského myšlení našly své uplatnění také v oblasti umění. Z tohoto výchozího bodu se již dostáváme nejen do oblasti psychoterapie, ale také arteterapie – muzikoterapie, které spatřují velký význam v roli umění (hudby) v procesu psychoterapeutické práce, neboť „konečným cílem jungiánské psychoterapie je učinit symbolický proces vědomým (Edinger, 20006, s. 107).“ Tento článek chce přiblížit na základě nástinu kontextu role hudby v jungiánském myšlení jeden z novějších příspěvků, a to archetypální hudební psychoterapii (Archetypal Music Psychotherapy, dále AMP) švýcarského jungiánského psychoanalytika a hudebně orientovaného psychoterapeuta Joela Kroekera².

ROLE HUDBY V JUNGIÁNSKÉM MYŠLENÍ

Jung ve svém díle komplexně zasáhl a syntetizoval nebývalé množství oblastí lidské kultury. Ve sféře umění jeho texty obsahují hluboké vhledy do uměleckého kreativního procesu a také psychoanalytické interpretace uměleckých děl (např. díla moderní doby P. Picassa a J. Joyce). Příznačné ale je, že se jedná především o oblast výtvarného umění a literatury. Neopominutelným příznakem je i Jungova vlastní výtvarná činnost (viz Jung, 2010). Jung a následná jungiánská tradice se zaměřili zvláště na vizuální a verbální (narativní) manifestaci projevů archetypů v umění. Zmínek o hudbě Jungovo dílo obsahuje naprosté minimum (cca dvacet). Přesto lze dnes konstatovat, že si hudba ve smyslu předmětu muzikologického bádání jako aplikační téma psychoanalytického myšlení přeci jen našla svou cestu, i když nelze hovořit o existenci komplexních teorií

² Joel Kroeker působí v kanadském městě Victoria.

a výzkumu (k hudbě z muzikologického pohledu viz např. Middleton, 1973; Adamenko, 2008; Nagari, 2016, Wilson, 2018). Jung přitom ve své rodině hudebně vzdělané a aktivní osoby měl (matka a sestra) a hudební díla umělecké hudby znal (což dokládá např. jeho ocenění Wagnerových oper v souvislosti s mytologickým materiálem).

Často citovaným vyjádřením je Jungova reakce po setkání s hudební terapeutkou a klavíristkou Margaret Tilly v roce 1956. Jung (součástí setkání bylo i přehrání hudební ukázky) konstatoval, že hudba má souvislost a archetypálním materiálem (Tilly, 1977, s. 274). Hudba má podle něj schopnost dosáhnout natolik hlubokého archetypálního materiálu, že by měla být součástí psychoanalýzy (Tamtéž, s. 275). Konkrétnější vyjádření o hudbě můžeme najít v Jungově dopise Serge Moreuxovi, řediteli francouzských novin *Polyphonie: Revue Musicale*, kde potvrzuje spojitost hudby a kolektivního nevědomí, jelikož hudba je schopna vyjadřovat psychické obsahy stejně jako vizuální obrazy. V další části dopisu Jung odkazuje na cirkulární charakter hudby a některých hudebních forem. Jung zde odkazuje na dílo J. S. Bacha (*Umění fugy*), L. van Beethovena a R. Wagnera (Jung, 1973, s. 542).

V psychoanalytické praxi a terapii se hudba postupně dostávala do předmětu zájmu. Na tomto místě stručně odkážu na dvě podoby využití hudby v psychoterapeutickém kontextu, začleňující pasivní i aktivní formu terapie. Příkladem aktivní psychoterapie je pionýrská improvizací hudba s užitím hudebních nástrojů britské hudební terapeutky Mary Priestley (1925–2017) a spolupracovníků (Analytical Music Therapy, AMT, viz Priestley, 1975). Tento přístup vychází z předpokladu, že praktická hudební činnost v podobě improvizace může pro jedince vytvořit symbolický význam s psychoterapeutickými účinky. Hudební improvizace jako vyjádření nevědomých procesů je posléze podrobována psychoanalytické interpretaci v interakci s psychoterapeutem. Priestley např. zpracovala hudební symboliku stínu jako archetypu (Priestley, 1987). Taktéž ze 70. let minulého století pochází integrativní terapie GIM (Guided Imagery and Music) Helen Bonny (1921–2010, americká hudební terapeutka). Jde o psychodynamickou a multimodální terapii, zahrnující hudbu z holistického pohledu. Hudba je zde zakomponována do psychoterapeutického procesu s její verbalizací, ale i výtvarným kreativním ztvárněním psychických obsahů. Hudba je používána jako prostředek sebeporozumění, kdy hudební proud umožňuje vnoření a uvědomí rozmanité symboliky, emocí a obrazů. Metoda vychází z Jungovy metody aktivní imaginace, umožňující zahrnout nevědomé obsahy uvědoměním cestou vytváření paralel určitého psychického obrazu (situace) z historického materiálu kultury a umění. V novém tisíciletí se metodě GIM věnovala např. Brooks (2000), ve své studii zpracovala podoby projevů archetypů animy u mužů během terapeutického procesu. Další, i když nepříliš početnou, literaturu k problematice hudby v analytické psychologii komentuje Kroeker (2019, s. 29–33).

ARCHETYPÁLNÍ HUDEBNÍ TERAPIE

Již citovaná kniha Joela Kroekera je cestou k tomu, jak propojit analytickou interpretaci manifestací obsahů psyché s hudbou prostřednictvím hudebních symbolů. Kroeker se zaměřuje nejen na teoretické pozadí svého přístupu, ale uvádí i bohaté příklady z psychoterapeutické praxe. Kroeker vychází z pojetí hudby jako svébytně organizovaného zvuku, kdy zdůrazňuje časovou dimenzi hudby a zvukového univerza. Ústředním bodem jeho psychoterapeutického přístupu je hudební symbol v jungiánském pojetí. Symboly jsou středem analytické práce, během níž se s pacienty hledají způsoby jejich vyjádření skrze rozmanité expresivní způsoby (nejčastěji jde o hudební improvizaci). Při zaujetí symbolického postoje k hudebnímu prvku (např. melodii, harmonickému spoji apod.) se postupně vynořuje jeho smysl, který je možné amplifikovat kulturním materiálem a osobnostně profilovanými významy. Hudební symbol nám umožňuje propojit vnitřní dialog vědomého já s nevědomím a vnitřními psychickými procesy. Hudba je Kroekerovi auditivním archetypálním symbolem, jde o „metaforu psychických procesů“ (2019, s. 68, české překlady anglického textu v této studii: autor).

Jako prostředky AMP Kroeker uvádí hudební improvizaci, ve které jedinec používá vyjadřovací prostředky hudby dle svých individuálních možností tak, aby byl schopen hudebně zpodobit psychické procesy napětí a uvolnění (2019, s. 69). Lze proto říci, že Kroeker vychází de facto z dynamického pojetí hudby (hudba jako energie, práce s energií a výrazem hudby). Z hlediska hudební teorie jde o oblast výrazu a hudební tektoniky. Kroeker se dostává k jednomu ze základních formotvorných principů hudby, který je sice velmi obecný, ale na této rovině obecnosti může zajistit sdělnost hudby s praktickou použitelností u lidí s různou mírou hudebních schopností a expresivními limity. Analogie hudebního napětí a uvolnění s psychickou dynamikou není samozřejmě izolovaným momentem jeho teoretického východiska. Kroeker poukazuje na multidimenzionální charakter já a bytostného Já ve vztahu k víceúrovňovému charakteru hudebního myšlení (2019, s. 69).

AMP je pojata jako analýza hudebních procesů – tedy opět je zde zdůrazněn procesuální charakter nejen této metody, ale také hudby samotné a jejího vytváření a přijímání. AMP zahrnuje „přístup, amplifikaci a integrování nevědomého materiálu skrze hudební prostředky (Kroeker, 2010, citováno dle Kroeker, 2019, s. 71). V hlavních principech AMP je jmenováno (volně cituji názvy jednotlivých principů z rozsáhlejší kapitoly publikace): kreativita percepčního aktu, potřeba odpoutání se od profesionálních návyků hudebního projevu a požadované nutnosti profesionálního výkonu při hudební improvizaci, improvizace je vnitřní stav manifestovaný vnější formou, zvuk je psychický obraz, v něm lze spatřit vyšší celek (celost), aktivní imaginaci lze provádět skrze hudební obrazy, potřeba práce i s irelevantními prvky (Kroeker, 2019, s. 71–85). V souhrnu lze u Kroekera vidět respektování blízkosti hudby a psychických procesů a integrální zakomponování jungiánských principů a pojmů jako je např. aktivní imaginace a práce s psychickými obrazy.

V praktických příkladech analytického procesu a hudební improvizace Kroeker pracuje s některými prvky a vlastnostmi hudební struktury, které dává do souvislosti s dynamikou projevů psyché. Jde např. o disonanci jako prostředek vytváření napětí a metaforu bolesti, práci s tichem, improvizací, vlastní skladatelskou činností (např. psaní písní), ale také práci s tonální harmonií – vytváření napětí a uvolnění (blíže viz Kroeker, 2019, kapitola 12, s. 105–162). Na tomto místě je nutné poznamenat, že některé z uvedených principů práce s hudbou jsou kulturně a časově podmíněné, vyžadují proto obeznámenost a zkušenost jedince např. s tonálním systémem hudby, problematikou konsonance a disonance.

Jako přiblížení způsobu, kterým Kroeker velmi důmyslně amplifikuje hudební symboly, je v publikaci zvoleno následující téma: tonální centrum jako hudební archetyp domova (Kroeker, 2019, s. 163–176). Kroeker vychází z tonálního systému hudby, který je zažitým (kulturním) archetypem v našem kulturním prostředí již od období baroka. „Hudební mateřština“ tonálního systému dur a moll vytváří předpoklad, že se s tímto systémem lidé setkávají již od raného dětství. Dynamické (energetické) pojetí hudby Kroeker dává do souvislosti s vytvářením napětí uvnitř tonálního systému a hierarchií harmonických funkcí. Tónika je mu proto centrem harmonického klidu (stability, domova, bezpečí), kdežto práce s citlivými tóny tuto stabilitu narušuje. Psychoterapeutickým účinkem v hudební improvizaci může být vytváření a uvolňování hudebního (psychického) napětí ve vazbách harmonických funkcí tónika – dominanta – subdominanta. Kroeker si všímá i dalších hudebních prostředků vyjádření různých archetypálních hudebních obrazů v procesu psychoanalýzy. Kromě tonality poukazuje na hudební archetypy stoupající a klesající melodie, opakovaných hudebních figur (ostinato), práci s dynamikou. Z pohledu hudební pedagogiky si nelze nevěšmout mj. promyšleného edukačního rozměru těchto aplikací. V procesu archetypální hudební terapie se pracuje se základními principy hudby, jejichž prožití v improvizaci má nejen potencionální terapeutické účinky, ale také vede k osvojení si kulturních vzorců hudební kultury a identifikaci s nimi.

ZÁVĚR

Jungiánská tradice si všímá důležitosti umění, jež je projevem archetypálních obsahů. I když je hudbě dosud věnována menší pozornost, vztah psyché – hudba je zkoumán především v oblasti arteterapie prostřednictvím multimodálních interakcí s uměním. Archetypální hudební psychoterapie Joela Kroekera je komplexním příspěvkem k této problematice. Integruje hudební improvizaci a práci s hudebními symboly, které dává do souvislosti se základními formotvornými principy hudby. Zároveň jeho kniha poskytuje dostatek prostoru pro další domýšlení a aplikace nastolených principy psychoanalytické práce s hudbou.

BIBLIOGRAFIE

1. Adamenko, V. (2007). *Neo-Mythologism in Music. From Scriabin and Schoenberg to Schnittke and Crumb*. NY, Hillsdale: Pendragon Press.
2. Ashton, P. W. & Bloch, S. (Eds.). (2010). *Music and Psyche: Contemporary Psychoanalytic Explorations*. New Orleans: Spring Journal.
3. Brooks, D. M. (2000). Anima manifestations of men using Guided Imagery and Music: A case study. *Journal of the Association for Music & Imagery*, 7, s. 77–87.
4. Durand, G. (1989). *Beaux-Arts et Archétypes: Le Religion de l'art*. Paris: Presses Universitaires de France.
5. Edinger, F. E. (2006). *Já a archetyp. Individuace a náboženská funkce psyché*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
6. Jung, C. G. (1973). *Letters of C. G. Jung: Volume I, 1906–1950, Vol. 1*. London: Routledge & Kegan Paul.
7. Jung, C. G. (1997). *Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
8. Jung, C. G. (2010). *Červená kniha. Liber Novus*. Shamdasani, S. (Ed.). Praha: Portál.
9. Kroeker, J. (2010). *Archetypal Music Psychotherapy: A Heuristic Case Study of Individual through Multi-media Improvisation*. Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University.
10. Kroeker, J. (2019). *Jungian Music Psychotherapy. When Psyche Sings*. Londýn, New York: Routledge.
11. Kozel, D. (2018). Hudba jako archetypický symbol. *Kultura, umění a výchova*, 6(1) [cit. 2021-08-29]. Dostupné z:
http://www.kuv.upol.cz/index.php?seo_url=aktualnicislo&casopis=15&clanek=178
12. Mayo, D. H. (1995). *Jung and Aesthetic Experience: The Unconscious as Source of Artistic Inspiration*. New York: Peter Lang.
13. Müller, L. & Müller, A. (Eds.). (2006). *Slovník analytické psychologie*. Praha: Portál.
14. Middleton, R. (1973). Stravinsky's Development: A Jungian Approach. *Music & Letters*, 54(3, Jul.), s. 289–301.
15. Nagari, B. (2016). *Music as Image: Analytical Psychology and Music in Film*. New York: Routledge.
16. Neumann, E. (1959). *Art and the Creative Unconscious: Four Essays*. New York: Bollingen Foundation Inc.
17. Priestley, M. (1975). *Music Therapy in Action*. New York: St. Martin's Press.
18. Priestley, M. (1987). Music and Shadow. *Music Therapy*, 6(2), s. 20–27.
19. Rafalski, M. (2006). Umění. In Müller, L. & Müller, A. (Eds.). (2006). *Slovník analytické psychologie* (s. 437–438). Praha: Portál.



20. Rowland, S. (Ed.). (2008). *Psyche and the Arts. Jungian Approaches to Music, Architecture, Literature, Painting and Film*. East Sussex: Routledge.
21. Storr, A. (1997). *Music and the Mind*. New York: Harper Collins.
22. Van den Berk, T. (2012). *Jung on Art: The Autonomy of the Creative Drive*. New York: Routledge.
23. Wilson, S. (Ed.). (2018). *Music—Psychoanalysis—Musicology*. Abingdon a New York: Routledge.

Contact

PhDr. David Kozel, Ph.D.

Katedra hudební výchovy, Pedagogická fakulta, Ostravská univerzita, Česká republika
david.kozel@osu.cz